

УДК 37.011.32

DOI: 10.32342/2522-4115-2021-1-21-10

А.В. ТОКАРЄВА,

кандидат педагогічних наук,

*доцент кафедри іноземних мов та підготовки іноземних студентів
ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури» (м. Дніпро)*

І.В. ЧИЖИКОВА,

*викладач кафедри іноземних мов та підготовки іноземних студентів
ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури» (м. Дніпро)*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТИ

Статтю присвячено аналізу феномену громадянської компетентності студентської молоді в міжнародному та національному контекстах. Проаналізовано такі ключові поняття, як громадянство, громадянин, громадянські чесноти, громадянська культура, громадянська компетентність. Простежено генезис та становлення основних понять дослідження від часів Аристотеля до сьогодення. Спираючись на теоретичний аналіз, наведено узагальнене визначення поняття «громадянська компетентність», яку розглянуто як соціальне явище, що можна сформувати шляхом навчання та виховання. У другій частині статті обґрунтовано значущість процесу громадянської освіти як для України, так і для інших країн світу. Подано основні структурні компоненти громадянської освіти, серед яких виявлено знання та розуміння ключових понять громадянськості; цінності та ставлення; навички та здібності. Наведено моделі громадянської освіти та окреслено шляхи її впровадження у середній та вищій школах. Виокремлено проблеми, пов'язані зі становленням громадянської освіти в Україні. Зроблено акцент на використанні серйозних відеоігор як перспективного засобу формування громадянської компетентності, що наразі, активно використовується в країнах західної Європи. Наведено приклади соціальних проєктів на основі серйозних відеоігор, веб-платформ та мобільних пристроїв, спрямованих на вирішення соціальних проблем суспільства. Зроблено висновки про необхідність визнання громадянської освіти не тільки і не стільки як предмета навчальної програми, а як важливої частини освітньої політики – центральної як для освітян, так і для суспільства в цілому, як на міжнародному, так і на національному рівнях.

Ключові слова: громадянська компетентність, громадянськість, громадянин, громадянські чесноти, громадянська культура, громадянська освіта, серйозні відеоігри, освітня політика.

Постановка проблеми. За останні два десятиліття тема залучення молоді до громадянського життя набула важливого значення в наукових дослідженнях, політиці та практиці більшості частин світу, зокрема ЄС та Україні. Громадянська освіта розглядається багатьма як така, що виховує повагу до закону, справедливості, принципів демократії, загального блага; формує незалежність мислення, розвиває навички рефлексії та опрацювання інформації, ведення дискусії.

Сьогодні більшість політиків усвідомлюють, що саме молодь має суттєвий вплив на майбутнє своїх країн. Тому не випадково на міжнародному рівні Світовий банк визначив уміння демонструвати активну громадянську позицію одним з фундаментальних чинників здорового переходу до дорослого життя як сучасної молоді, так і прийдешніх поколінь [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Невипадково поняття громадянства широко вивчається закордонними та вітчизняними дослідниками як минулого, так і сьогодення, наприклад А. Адлер, В. Беннетт, Дж. Дьюї, О. Овчарук, Дж. Піттман, П. Вудс. До того ж потреба в «освічених громадянах» закріплена в кількох міжнародних та національних офіційних документах – у «Всесвітній доповіді з питань молоді», що публікується ООН, «Концепції громадянського виховання дітей і молоді» тощо.

Починаючи з 1990-х років, дискусії навколо розвитку громадянської освіти почали набирати обертів у теорії та практиці освіти в Україні, що пояснюється запуском кількох проєктів у межах процесу демократизації Східної Європи. До документів, прийнятих Міністерством освіти України, належать: «Концепція громадянського виховання дітей і молоді» (2000), «Концепція громадянської освіти в середній школі України» (2005), «Проєкт Концепції громадянської освіти та виховання» (2012) [2].

Незважаючи на різноманіття заходів останніх років щодо сприяння громадянській освіті, постіндустріальні демократичні країни визнали існування кризової ситуації в залученні студентів до громадського життя, звертаючи увагу на низький рівень участі цієї соціальної групи у виборах та інших традиційних громадських заходах [3, с. 89–290]. Так, в Україні 77% студентів, яких було опитано стосовно їхньої політичної поведінки, виявились аполітичними. Причини цього різні: невпевненість молоді у своїй здатності впливати на політичні процеси в країні, низький рівень законодавчої та політичної культури в Україні, незначне представництво молоді в органах державного регулювання та управління [4].

Формулювання мети статті. Зважаючи на важливість запропонованої теми для сьогодення, у статті ми ставимо за мету обговорення визначень громадянськості, що існують у сучасному міжнародному та національному академічному дискурсах; на основі узагальнення – подання власного розуміння того, що таке громадянськість та громадянська компетентність; наведення та обговорення деяких підходів до формування громадянської компетентності у студентської молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважаємо за доцільне почати виклад основного матеріалу з посилання на Всесвітню доповідь з питань молоді, опубліковану Світовим банком у 2006 р., в якій стверджується, що перехід від молодості до дорослого життя є ключовим періодом, що характеризується більшою економічною незалежністю, більш активним залученням до політичного життя та участю у житті громади [5]. Молодь, як вікова та соціальна категорія, важлива не лише тому, що в майбутньому – це дорослі, а тому, що вона визначає позитивні зміни сьогодення країни, оскільки політичний та моральний вибір молоді допомагає суспільству зрозуміти, що саме є важливим зараз у молодіжній культурі, на що саме спрямовані очікування молоді і як досягти цих очікувань політичними шляхами [1].

Потрібно зазначити, що вивчення феномену залучення до політичного та громадянського процесу можна простежити ще з часів Аристотеля та римських міст-держав. Концепція Аристотеля за часів античності про «квітуче життя», згідно з якою всі вільні люди повинні були усвідомлювати свою відповідальну роль у політичній системі, захищати інтереси особистого життя, свого соціального класу та суспільства загалом, згодом розширилася до розуміння того, кого саме вважати громадянином. Бути визнаним громадянином за тих часів означало необхідність жити за «верховенством права», бути зацікавленим у своєму уряді та демонструвати «громадянські чесноти». Філософська концепція «громадянських чеснот», що становила важливу частину концепції громадянства, визначала етичні та моральні обов'язки, окреслювала певний «план» дій для особи, який у загальних рисах визначав її поведінку в тій чи іншій ситуації, спрямовував на сприяння загальному благу певної «громади» [6].

У XIX ст. поява ліберального погляду на громадянськість підкреслювала важливість прав для всіх громадян, тоді як у XX ст. прихильники «соціального громадянства» просунулися вперед щодо визначення цього поняття, стверджуючи, що громадянські та політичні права є лише частиною того, що громадяни можуть очікувати від держави. Права громадян мають також охоплювати їхні власні умови життя та праці, а не лише участь у «високій» політиці. Отже, поняття громадянськості вийшло за межі політики, включаючи як формальну, так і неформальну соціальну діяльність [2]. Як наслідок, з'явилося поняття «залучення до громадського життя», тісно пов'язане з поняттям «громадянськість».

Річард П. Адлер та Джуді Гоггін вважають, що «залучення до громадського життя» описує те, наскільки активно пересічний громадянин бере участь у житті громади з метою покращання її умов для інших або сприяє формуванню нової громади. Це, наприклад, суспільне служіння, діяльність волонтерів, колективні дії та соціальні зміни [7, с. 236–237].

На нашу думку, вищенаведені поняття громадянських чеснот, загального блага та спільної ідентичності, якостей «справжніх» громадян, громадянської та політичної участі використовуються і в сучасній міжнародній та українській полеміці навколо розуміння, що таке громадянськість.

Відповідно до визначення, наведеного у звіті Світового банку, бути громадянином означає бути членом політичної спільноти та користуватися привілеями та захистом, а також нести відповідні зобов'язання, пов'язані з членством у громаді. Згідно зі звітом, мати активну громадянську позицію означає «притягати державних службовців до відповідальності за їхні дії, вимагати справедливості для себе та інших, бути терпимим до людей, які відрізняються за етнічною чи релігійною приналежністю, та бути солідарним із співгромадянами й іншими людьми» [1]. Це визначення базується на розумінні політичних та громадянських прав та обов'язків, а також принципів загального блага і спільної ідентичності.

Доцільним також вважаємо звернутися до звіту «Виховання громадянина та навчання демократії в школах» (відомого як «Звіт Кріка»), який виокремлює якості громадян та активність громади як основні складові елементи громадянськості. У ньому зазначається, що громадянськість – це явище, коли люди вважають себе активними громадянами, які бажають, здатні та мають можливість здійснювати вплив на суспільне життя, спираються на найкращі з наявних традицій залучення до суспільного життя та суспільного служіння і поширюють їх [8].

Аналіз праць українських дослідників, пов'язаних з громадянською компетентністю, дозволяє нам дійти висновку, що *етичні* та *моральні* обов'язки та якості громадян визнаються ключовими для розуміння громадянськості. У своєму теоретичному дослідженні В. Кравцов та Т. Кравцова розглядають громадянськість як специфічну моральну якість особистості, що визначає її соціальну спрямованість, готовність до досягнення соціально значущих та індивідуально необхідних цілей відповідно до правових та моральних норм [9, с. 27–28]. Інший український дослідник Р. Хмельюк описує людину з високим рівнем громадянської компетентності як таку, що демонструє патріотизм, має сильне почуття обов'язку, є відповідальною, цілеспрямованою, самоорганізованою, самостійною та наполегливою [10, с. 133].

Якщо ми спробуємо узагальнити наведені вище визначення громадянської компетентності, зможемо зробити висновок, що громадянська компетентність – це шлях до певної політичної та / або соціальної спільноти; це розуміння та здійснення прав та обов'язків цієї спільноти; це громадянська самоідентифікація та якість особистості, що вимагає від неї активної участі у політичному / громадському житті та характеризує міру її залучення до суспільного життя; це моральна цінність, яка базується на почутті патріотизму, повазі до прав людини, розуміння особистого обов'язку, відповідальності, терпимості, солідарності.

Ми цілком погоджуємося з тим, що хоча громадянськість «отримується індивідуально», загальні компоненти цивільного, політичного та соціального її аспектів роблять громадянськість соціальним явищем. Ми також погоджуємося з тим, що з точки зору соціально-го явища їй можна навчати та вивчати, а з погляду якості особистості та моральної цінності – її потрібно культивувати.

Переходячи до обговорення того, що є громадянською освітою, зазначимо, що наразі не існує спільного погляду на те, що саме має передбачати громадянська освіта [11, с. 7–8].

Ми вважаємо за доречне згадати, що на початку ХХ ст. у своїй праці «Демократія та освіта» Дж. Дьюї писав про необхідність для шкіл готувати молодь до демократії. Громадянська освіта розглядалася вченим як основне завдання освіти. За Дьюї, щоб зробити подібне, необхідно створювати «мініатюрні спільноти» як такі місця, де об'єднувалися б різноманітні групи людей зі спільними інтересами, де новачки були б під наставництвом більш досвідчених членів спільноти, де командна робота дозволяла б усім отримати вигоду від різних навичок членів цієї групи, і де колективне вирішення проблем було б обумовлене колективним розумом [12, с. 4–5].

На початку ХХІ ст. Фонд громадянства дає таку відповідь на питання, що таке громадянська освіта. «Громадянська освіта – це надання людям можливості приймати власні рішення та нести відповідальність за своє власне життя та за життя громади. Вона знайомить учнів із суспільством та його складовими елементами та показує як вони, особистості, належать до цілого. Окрім подібного розуміння, громадянська освіта виховує повагу до закону, справедливості, демократії, сприяє розвитку загального блага та водночас служить незалежності мислення. Вона розвиває навички рефлексії, опрацювання інформації та дискусії» [13].

В Україні громадянська освіта є важливою складовою політичної соціалізації молоді. Це розуміння та здійснення громадянських прав, свободи та гідності особистості. Це критичне ставлення до уряду, здатність захищати власні права. Громадянська освіта полягає в побудові громадянської культури – надання знань, необхідних для ефективного функціонування в сучасному суспільстві, оцінки прав людини, здатності не дозволяти владі обмежувати законні права на участь у суспільному житті, вступати в діалог та співпрацю з іншими [14].

Ще одне розуміння громадянської освіти міститься в «Концепції громадянської освіти в середній школі України», розробленій у межах проекту «Освіта для демократії в Україні». Згідно з нею громадянська освіта – це складна і динамічна система, яка поєднує громадянські знання, громадянські уміння, громадянські чесноти [2].

У світовому масштабі громадянська освіта, як визначає Джеймс А. Бенкс, полягає в допомозі студентській молоді розвинути розуміння взаємозалежності між країнами в сучасному світі, з'ясувати ставлення до інших країн та народів та рефлексивну ідентифікацію зі світовим співтовариством. Йдеться про те, щоб допомогти студентам розвинути рефлексивну прихильність до справедливості та рівності у всьому світі [3, с. 289–290].

Можемо підсумувати, що генезис поглядів на те, що таке громадянська освіта, подолав шлях від сприйняття її як критичної взаємодії з іншими та відповідальності за себе та громаду через розуміння та здійснення власних прав та свобод, а також критичне ставлення до уряду до усвідомлення необхідності взаємозалежності країн світу та світової рівності.

Ми також можемо зробити висновок про те, що громадянська освіта є надзвичайно складною та динамічною системою, де знання, цінності, ставлення, уміння та навички, залучення до дії є її складовими. У звіті Б. Кріка ми знаходимо перелік тих структурних компонентів, які слід розвивати у студентів, а саме: соціальна та моральна відповідальність, залучення до суспільного життя, політична грамотність. У результаті цієї освіти мають сформуватися такі елементи: 1) знання та розуміння ключових понять (демократія, рівність, різноманіття, справедливість тощо); 2) цінності та ставлення (загальне благо, віра в людську гідність, налаштованість працювати з іншими та заради інших тощо); 3) навички та здібності (здатність наводити обґрунтовані аргументи, співпрацювати, бути терпимим до поглядів інших тощо) [8].

Іншу структуру громадянської освіти пропонує український вчений О. Шестопалюк. На його думку, у результаті такої освіти має сформуватися цілісне явище з чотирьох взаємопов'язаних компонентів: мотиваційно-ціннісного (громадянська спрямованість), когнітивного (громадянські знання), особистісно-диспозиційного (громадянські якості) та поведінкового (способи громадянської поведінки). Якщо конкретизувати чотири компоненти, запропоновані О. Шестопалюком, ми отримуємо: а) мотиваційно-ціннісний (ставлення до людини, суспільства, держави як до цінностей вищого порядку, інтерес до історії держави та суспільства, прийняття цінностей держави тощо); б) когнітивний (усвідомлення громадянського обов'язку перед державою та суспільством, знання про особливості громадянського суспільства тощо); в) особистісно-диспозиційний (громадянська відповідальність, громадянська гідність, патріотизм, терпимість, громадянська мужність тощо); г) поведінковий (дотримання норм громадянської поведінки, ідеалів та переконань, участь у громадських організаціях та соціально важливих громадських програмах тощо) [4].

Застосування різноманітних моделей громадянської освіти в середній та вищій школах України, розроблених у межах міжнародних проєктів, виявило слабкі місця та проблеми цього процесу. По-перше, аналіз вказує на відсутність наступності у розробці та здійсненні освітньої політики, спрямованої на громадянську освіту. Наразі в Україні немає місц-

них зв'язків між різними освітніми ініціативами, що призводить до дублювання та / або вивчення з нуля вже розроблених тем. По-друге, дуже часто громадянська освіта зводиться до набуття компоненту «знання», у подібний спосіб такі компоненти, як «залучення», «цінності», «ставлення», «уміння та навички» виключаються з навчального процесу. Третій аспект – відсутність відповідних методів та прийомів навчання громадянської освіти. Дуже часто у класах, де навчають громадянській освіті, створюється середовище, центроване на вчителі, що супроводжується трансляцією знань, а не їх активним засвоєнням. Це, зі свого боку, призводить до необхідності пошуку ефективних методів та розробки програм підготовки вчителів.

Одним з перспективних шляхів процесу формування громадянської компетентності, який наразі активно досліджується та практично використовується в країнах західної Європи, є використання серйозних відеоігор (відеоігри, які побудовані з урахуванням принципів ігрового навчання для цілей, відмінних від розваг) як засобу формування соціальної складової. Праці М. Берса, Я. Богоста, Дж. Кане, К. Рафаеля [15–18] присвячені дослідженню таких аспектів, як громадянський та політичний потенціал відеоігор, відеоігри в контексті активізму і пропаганди, розгляду концептуальних засад використання ігор для громадянської освіти.

Серед проєктів, в яких ігрова діяльність та відеоігри були використані для реалізації соціальних та громадянських цілей, можемо назвати проєкт Nutriciencia, спрямований на підвищення рівня харчової грамотності серед близько 4000 дітей та їхніх батьків із сімей з низьким доходом, а також їхніх вихователів за допомогою інноваційних стратегій на основі веб-платформи та мобільних пристроїв (проєкт розроблено міждисциплінарною командою факультетів мистецтва, харчування та харчових наук, інженерним факультетом Університету Порту, Португальським благодійним фондом, Університетом Осло).

Український проєкт GAMEHUB у рамках програми Erasmus + реалізований у 2015–2018 рр. з метою забезпечення працевлаштування та конкурентоспроможності випускників університетів та коледжів, безробітних інженерів, а також ветеранів АТО в Україні за допомогою формування набору знань та навичок, яких вимагає індустрія цифрових ігор.

«Сховані у Парку» – пригодницька комп'ютерна гра, розроблена групою Науково-дослідного центру факультету інформатики, Університету міста Шведе в межах проєкту KidCOG («Підвищення рівня обізнаності та профілактика сексуальних інсинуацій за допомогою комп'ютерних ігор – діти, ризикова поведінка та соціальні медіа»). Проєкт здійснювався у співпраці з фондами Change Attitude Foundation та Стена А. Олссона і був спрямований на підвищення безпеки дітей в Інтернеті та збільшення їхньої обізнаності щодо того, як не стати об'єктом сексуальних домагань [19].

«Наперекір усьому» (Against All Odds) є ще одним прикладом серйозної відеоігри, спрямованої на соціальні зміни. Гра була розроблена УВКБ ООН, Агентством ООН у справах біженців і спочатку видана шведською мовою. Пізніше гра була перекладена на декілька інших мов. Метою проєкту стала спроба вплинути на молодь та сприяти позитивній інтеграції в Балтійському й Північному регіонах. У грі учасник бере на себе роль біженця і проходить через дванадцять етапів – від переслідування і втечі зі своєї рідної країни до остаточної інтеграції в чужу країну як біженець. Доповненням до гри є факт-файли, що детально описують історію надання притулку, а також історії реальних людей [20].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Підсумовуючи вищевикладене, хочемо зробити акцент на тому, що ми розпочали свою статтю з аналізу феноменів громадянськості та громадянської компетентності, перейшли до обговорень того, що має передбачати громадянська освіта та яких результатів можна від неї очікувати. Ми завершуємо нашу статтю **висновком**, що розуміння громадянськості й того, що таке громадянська освіта, впливає на розвиток ідентичності молоді та самого суспільства. Це одна з найважливіших компетентностей, задокументованих на міжнародному та національному рівнях. Як шлях особистого включення у політичне та соціальне життя, поєднання знань, ставлень, цінностей, умінь та навичок в останніх дискурсах громадянськості переходить від акценту на правових, гро-

мадянських та політичних питаннях до ідентичності, чеснот та громадянської самоідентифікації. Водночас розуміння того, про що має бути громадянська освіта, зміщується від викладання знань до виховання якостей, ставлень та моральних характеристик. Ми розуміємо, що ідея про громадянську освіту як про основне завдання освіти, висловлена Дж. Дьюї на початку ХХ ст., поступово повертається та висувається на перший план, оскільки все більше дослідників стверджують, що громадянську освіту слід розглядати не як предмет у навчальній програмі, а як важливу частину освітньої політики – центральну як для освітян, так і для суспільства, як на міжнародному, так і на національному рівні.

Список використаної літератури

1. World Development Report 2007: Development and the Next Generation. 2006. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5989> (дата звернення: 05.02.2021).
2. Іванюк І.В., Овчарук О.В., Терещенко А.Б. Аналітичний звіт сучасного стану громадянської освіти в Україні: Громадська організація «Агенція розвитку освітньої політики». Київ, 2013. 104 с.
3. Banks J. A. Teaching for Social Justice, Diversity, and Citizenship in a Global World. The Educational Forum. Taylor and Francis Online. 2004. № 68. P. 289–298.
4. Шестопалюк О.В. Теоретичні і практичні засади розвитку громадянської компетентності майбутніх учителів: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ, 2010. 44 с.
5. World Youth Report. The United Nations. New York: United Nations Publication, 2016. 161 p.
6. Dagger R. Civic Virtues: Rights, Citizenship, and Republican Liberalism. Oxford University Press, 1997. 272 p.
7. Adler R. P., Goggin J. What Do We Mean By “Civic Engagement”? *Journal of Transformative Education*. SAGE Publications. 2005. Vol. 3. № 3. P. 236–253.
8. Crick B. Education for Citizenship and the Teaching of Democracy in Schools: Final Report of the Advisory Group on Citizenship. London: Qualifications and Curriculum Authority, 1998. 83 p.
9. Кравцов В.О., Кравцова Т.О. Теоретичні засади формування громадянської компетентності майбутнього соціального педагога. *Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія: Педагогічні науки*. 2012. Вип. 103. С. 27–35.
10. Хмельюк Р.И. Формирование гражданской зрелости студенческой молодёжи. Київ: Вища школа, 1978. 133 с.
11. Nabavi M. Constructing the “Citizen” in Citizenship Education. *Canadian Journal for New Scholars in Education*. University of British Columbia. 2010, June. Vol. 3. Issue 1. P. 1–10.
12. Waddington D.I. Dewey and Video Games: From Education through Occupations to Education through Simulations. *Educational Theory*. Concordia University. 2015. Vol. 65. № 1. P. 1–20.
13. Citizenship Foundation. URL: <http://www.citizenshipfoundation.org.uk/index.php> (дата звернення: 05.05.2021).
14. Проект Концепції громадянської освіти та виховання в Україні. Міністерство освіти, молоді та спорту України, 29 листопада 2012 р. URL: http://www.mon.gov.ua/img/zstored/files/doc_30112012.doc (дата звернення: 06.05.2021).
15. Bers M.U. Let the games begin: Civic playing on high-tech consoles. *Review of General Psychology*. 2010. № 14 (2). P. 147–153.
16. Bogost I. Playing politics: Videogames for politics, activism, and advocacy. First Monday. 2006. URL: <https://doi.org/10.5210/fm.v0i0.1617>
17. Kahne J. et al. The civic potential of video games, occasional paper of the John D. and Catherine T. MacArthur Foundation Digital Media and Learning Program. 2008. 53 p.
18. Raphael C. et al. Games for civic learning: A conceptual framework and agenda for research and design. *Games and culture*. 2010. № 5 (2). P. 199–235.
19. KidCOG. URL: <http://www.his.se/en/News-and-calendar/News-list/all-news/Research-project-for-prevention-of-online-sexual-grooming-of-children/> (дата звернення: 06.05.2021).
20. Against All Odds Game. URL: <http://legacy.gamesforchange.org/play/against-all-odds/> (дата звернення: 10.05.2021).